

TÜRKÇE-SOĞDÇA BİR BELGENİN IŞIĞINDA TÜRKÇE VE SOĞDÇANIN KARŞILIKLI ETKİLEŞİMİNİN İNCELENMESİ*

The Investigation of the Mutual Interaction of Turkish and Soghdian on a Manuscript of Turkish-Soghdian

Leili KHABBAZI**

(Çev. Umut BAŞAR***)

Gazi Türkiyat, Bahar 2017/20: 211-223

GİRİŞ

Soğdça Orta İrani dillerin Doğu kolundan biri olup yüzyıllar boyunca (miladi 2-12. yüzyıl) Orta Asya'da Lingua Franca [geçer dil] işlevi görmüştür.

Soğdlular milattan önce 4 ile 6. yüzyıllar arasında Hehâmenşi İmparatorluğuna tabidiler ve İskender'in hücumuyla birlikte içlerinden bir bölümü, Çin sınırlarına doğru göç ederek İpek yolu güzergâhında göçebe yerleşimler oluşturdular. Ana yurtlarında kalanlar ise küçük şehir devletçikleri kurup bazen kudretli devletlerin hâkimiyeti altında bulundular, bazen de göçebe kavimlerin saldırılarına maruz kaldılar ve her ne kadar siyasi otoriteye sahip olmasalar da yüzyıllar boyunca kültürel ve iktisadi kuvvetlerini koruyabildiler. (Garib 1383: 13.)

560 yılında I. Hüsrev (Anuşirevân) Türklerin yardımıyla Heftalitleri mağlup etti Ceyhun, İran ve Türk bölgesinin sınırı haline geldi ve o dönemde Soğd ve Mâverâünnehr'in diğer ülkeleri siyaseten, Orta Asya'nın yeni sahiplerinin eline düştü. Soğd bölgesinin Türklerin eline geçmesinden sonra oldukça maharetli olan ve bir asırdan beri İpek yolu ticaretini inhisarında bulunduran Soğdlu tacirler, Türk hükümdarlarının kudretinden faydalanarak Çin, İran ve Doğu Roma arasında bir ticaret imparatorluğu meydana getirdiler. (Garib 1383: 28). Onlar kültür, sanat, yazı ve ritüellerini Türk toplulukları arasında yaydılar ve neticede bir müddet Türk İmparatorluğunun resmi dili ve bölgenin Lingua Franca'sı olan Soğdça, Türkçeyi oldukça etkilemiştir ki Soğd yazı

* Habbazi, Leyla (1388), "Berresi Tesir-i Mütekebil Zeban-ı Soğdi ve Torki ber Yekdigir der Yek Sened-i Torki Soğdi", *Zeban-ı Edeb-i Farsi – Neşriye-yi Daneşgêde-yi Edebiyat ve Ullum-u İnsani Daneşgahı Tebriz*, 52 (Sonabar-Kış), 211: 63-80.

** Dr., İran İslami Azad Üniversitesi, Şebister Şubesi, İRAN. lelikhabbazi@gmail.com

*** Okutman, Kabil Yunus Emre Enstitüsü, Kabil Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Binası Kat 2, Kabil-AFGANİSTAN, umutbasar_35@hotmail.com.

sisteminin Türkler tarafından alınması ve iktibas edilen kelimeler bunun göstergesidir. (CII, 1990: 10). Bu dönemde Soğdçanın Türkçeye etkisi Türk dilinin Soğdçaya etkisinin fazladır.

6 ve 8. asırlardaki Çin kaynaklarına göre Soğdlular çoğunlukla Doğu Türkleriyle yaşamaktaydılar ve onlar arasında derin bir kültürel nüfuza sahiptiler. Öyle ki altıncı yüzyılın ortalarında Doğu Türklerinin diplomasi ve resmî dili Soğdçaydı. Moğolistan'da keşfedilen Buğut yazıtı bu konuyu oldukça iyi göstermektedir. Onların Uygur İmparatorluğundaki nüfuz derinliği (8. yüzyılın ortaları) Maniheizm inancına sahip Soğdluların tesiriyle Uygur hükümdarlarının Mani dinini kabul etmesiyle anlaşılabilir ki bu durum Soğdça, Uygurca ve Çince şeklinde üç dilli olarak yazılan Karabalsagun yazıtında açıkça görülmektedir. Tam da bu dönemde Uygur yazısı Soğdluların yardımıyla Soğd yazısı üzerinden meydana getirilmiştir. (Garib 1383: 17).

8 ve 9. yüzyıllardan itibaren Oğuz boyları, mıntıkanın güney ve doğu bölgelerine yerleşerek göçmen Soğdlu tüccarlar ile İpek yolu boyunca irtibat kurdular. Ancak 9. yüzyılın sonlarından itibaren iki grup arasındaki uzun müddetli ilişki Türkçenin Soğdça üzerinde daha etkili olmasına ve sonuç olarak küçük Soğd dilli grupların Türk dilli büyük gruplar tarafından tamamen içine alınmasına neden oldu. (CII, 1990: 10). Elbette Soğdçanın kullanımdan düşmesine sebebiyet veren tek dil Türkçe değildi, Farsça ve Arapçanın günden güne artan baskısı da gidişatı hızlandırmıştır.

Çin belgelerinde, günümüze ulaşan ve 9. yüzyıldan 12. yüzyılın başlangıcına kadarki döneme ait olan Dun-huang'taki Türkçe-Soğdça el yazmalarında, Kansu geçidi ve Turfan bölgesinde yaşayan Türkler ile Soğdlular arasındaki müşterek hayat, ırki anlaşmazlıklar ve yakın kültürel ilişkiye yönelik pek çok bilgi bulunmaktadır. (CII, 1990: 10).

Bu çalışmada incelenen belge Dun-huang bölgesinde yer alan Bin Buda Mağaralarındaki gizli kütüphanelerden birinden elde edilmiş olup Paris Milli Kütüphanesinde korunmakta olan Sims-Williams ve Hamilton tarafından Corpus Inscriptionum Iranicarum, Part II, Vol. III, PP. 41-49'da basılan Pelliot Soğdça eserler külliyatından (numara 27) alınmıştır.

Geç dönem Soğdçası ile yazılan bu belgede Türkçenin etkisi oldukça belirgindir. Elbette Çincenin tesiri de göz ardı edilemez zira bu bölge 607 yılından beri Çin İmparatorluğuyla geniş bir ticaret hacmine sahipti. (Rıza 1384, 139). Türkçe ve Çincenin etkisi çoğunlukla (Quş, Tüzün) gibi şahıs isimlerinde ve (bergi-m) gibi alıntı sözcüklerde görülmektedir. Türkçe cümle yapısı da Soğdça üzerinde oldukça etkili olmuştur ki bunun en önemli göstergesi edilgen fiil şekilleri ve "w'βky" gibi zamansızlık yani ab-solutif hâldir ki bunun kullanım Soğdçada olağan dışı olup Türkçeye özgüdür. Belgenin yazılış tarzı bölgedeki aynı asır Uygur belgelerine de benzerdir.

Her ne kadar bu belgede ve bölgede bulunan diğer Soğdça-Türkçe belgelerde kullanılan adların çoğu Türkçe olsa da gerçekte Soğdlu bir şahsın ismi de olabilir. Bu belgeye ve beraberindeki diğer belgelere dikkat edildiğinde çalışmaya konu olan belgenin içerik ve dil bakımından 9. yüzyıl ile 11. yüzyıl arasına ait olduğu anlaşılmaktadır. (Hamilton 1986).

Bu el yazısı, yaklaşık 26x17 santimetre olan ve sol üst kenarı düzensiz bir şekilde yırtılmış dikdörtgen bir kâğıt parçasına yazılmıştır. Sayfanın ön ve arka tarafında yazılar vardır. Arka sayfada yazılanlar daha kısa ve içerik olarak ön taraftaki yazılardan farklıdır. Belgenin tamamında yaklaşık 1/7 santimetre fasılalarla ondan fazla katlanma izi bulunmaktadır ki bu da söz konusu belgenin mektup gibi enine katlandığını göstermektedir. Ön ve arka sayfadaki başlangıcın bir kısmı ile satır sonlarından birkaç santimetre de mevcut değildir. Belgedeki el yazısı ustaca ve okunaklı olarak ama dik-katsizce yazılmıştır. Yazıda pek çok Türkçe kelime bulunmaktadır. Bilindiği üzere Soğd yazısında “I” harfi bulunmamaktadır lakin bu belgede “**beläk**” kelimesinde “I” harfi Uygur harfiyle yazılmıştır. (CII, 1990: 41).

Mektubun konusu bir noktaya kadar belirsizdir. Şayet bu belirsizlik satırlardaki eksiklikten kaynaklanmaktadır. Mektubun birinci bölümünde, görünüşe göre yazar yolculuğu sırasında karşılaştığı mali zorluklarda şikâyet etmektedir. 11-15. satırlarda nezaket ifadeleri bulunmakta ve 16-19. satırlarda ise “**reğzi**’ler – رَغْزَى ها” için ödenen miktarlar beyan edilmektedir. Soğdça “reğzi” Türkçedeki “**kars**’ın – قَرَس ” karşılığıdır ki Turfan ve Dun-huang’da bulunan belgelerin çoğunda zikredilen kelime göze çarpmaktadır. Bu ise söz konusu ürünün bu bölgenin önemli ticari mallardan biri sayıldığını göstermektedir. Bu kelime “**reğze** - رَغْزَه ” biçiminde Farsçaya girmiş ve Burhân-ı Kâti’da; “Battaniyeye derler ve çoğunlukla Bedehşân halkı ile Keşmir halkının bir bölümünün giydiği koyun yününden yapılan bir çeşit elbise” şeklinde açıklanmıştır. (İbn-i Halef Tebrizî, 954: 2). “**Reğzi**” kelimesinin bir Hint-Avrupa kökü de bulunmaktadır ki; “•reag- Litvanca **režgù** (dokuyorum, düğümlüyorum); Sanskritçe **rājju** (bağ, ip)” (Bailey 1979: 371) olarak açıklanmıştır.

Belgede geçen Türkçe isim ve kelimeler, Soğdçada yapanın (öznenin) cümlede bulunmadığı durumlarda işe koşulan eklerle birlikte kullanılmıştır. Örneğin; altıncı satırda ‘w̄w̄wry, dokuzuncu satırda ‘rx̄ȳšy, 12. satırda xw̄šy ve 11 ile 12. satırlarda pw̄zy kelimeleri sırasıyla Türkçe **oğur** (karşılık-telafi), **arqış** (kervan), **quş** (kuş), **boz** (gri) kelimeleridir ki Soğdçada öznenin bulunmadığı durumda kullanılan –y ekiyle yazılmıştır. Son iki kelime şahıs ismi olarak kullanılmıştır.

Bu bölümde belgenin (Uluslararası Fonetik Alfabeye göre) transliterasyonu, transkripsiyonu ve Türkçe tercümesinden sonra kelime ve kelime gruplarına ilişkin açıklamalar yapılacaktır.

SOĞDÇA METNİN TRANSLİTERASYONU

Ön Sayfa

1. (r • • m's nm' 'x) š'w'n tγty p(ts)'y x'st (y) [
2. cykw "cw 'βnty pnc pyrkyw βyrw nm' pnc pyrky] (m) [
3. z'ry kwrypyγ ktyw nm' 'xš'wnck n'βt nβrycy t(γ')[my
4. dyn βry L'- γr(β)yny (pty)ntkm'sk'n twyzwn s(n) kwn [
5. myrw nm'yy βykp'r trny 'ycyn šxy syncyn βyrty L' (x)[cy
6. s'nkwn nβnt nm' pnc pyrkyw kšywy 'wγwry βyrw [
7. nyš γwδ'rt kšy twyzwn s'nkwn βys'r xyr 'wδ[8. x't xwty γrβt' 'zw 'yty pnc pyrkyw m's w'cwsk'n
9. 'βnty L' β's'mw xrtry (tt)'ry pršty m't 'rxyšy p[ryc
10. nym'ynck'n 'xš'wn wyn'w- cykw β't w'βky L' [11. 'ycy s'r p'l'kym 'yw š'γ dwtwy pwzy dšt[y'

Arka Sayfa

12. xwšy z'ty pwzy dšty-' 'yw š'γ dwtwy 'x(w)[
13. cxδy syγ-tr p'l'k L' w'cw pšy-kr'ncykw m't[
14. x'ny-cykw cw-znk'ny z'w β'tx't 'yw pwsty wc'ky (')[nc'y t'sk'n
15. k'γ-δy' z'ry L' wnt' [
16. δ'βrw xwštry prxy 'δw' rγzy nyw 'yw (r)γzy [
17. nyw 'yw rγzy γynk nyw 'δw' rγzy swykty [
18. 'yw stwr nyw nymy stwry'ty pnc r[γzy
19. nyw 'δry rγzy nwš'n (s') nyw '(yw)[rγzy

SOĞDÇA METNİN TRANSKRİPSİYONU

Ön Sayfa

1. (r • • mas nimā əxšāwan taγati patsāy xāšti
2. -čīku āču aβande panč bergi-m βīru nimā panč bergi-m
3. zārē kurpīγ katēm nimā əxšāwančīk nāft nifrīči taγāmī

4. dēn βaye nē-γarβēnē patintakaməskān Tüzün sangun
5. mīru nimāy βēkpār tarnī için šaxi sinçin βirtē nē xəçi
6. sangun niβand nimā panč bergi-m kəši-mē oγure βiru
7. niš γu dārt kəši Tüzün sangun βēsār xēr öd
8. xāt xutē γarβā azu etē (?) panč bergi-m mas wāčəskan
9. aβand nē fāšāmu xartarē tatāri paraštē māt arqışı pāreč
10. nimāyančikān (?) əxšāwan wēnāw-čiku βāt wāβkē ne
11. ēči sār belākim ēw šāγ dūti Boze dastya

Arka Sayfa

12. Quše zātē Boze dastya ēw šāγ dūti xō
13. čaxidi siytar belāk nē wāču pašē-karānčiku māt
14. xānē -čiku ču-zangāni zāw βātxāt ēw postē wāčki ančki ančāytəskan
15. kāγadāyā zārē ne wanta [16. dāβaru xuštə parxē ədwa rayzi nyu ēw rayzi
17. nyu ēw rayzi γink nyu ədwa rayzi sökti
18. ēw stōr nyu nēmē stōryatē panč ra[γzi
19. nyu (ə)θrθē rayzi Nōšān sā nyu ēw rayzi

TÜRKÇE TERCÜMESİ

Ön Sayfa

1. ... da bu topraklara girmiştir. (?) için elbiseler [...]
2. Birkaç şeyden dolayı [...] beş alacak elde ettim. [(?) için] bu beş alacak
3. Güçlülükle üstesinden geldim (?) bu bölgenin halkı, (bu) lanetlenmiş (?) kafirler,
4. Tanrı'nın dinini tanımıyorlar. Tüzün'ün fermanıyla (borçlu (?)) oluyorum [aksi takdirde]
5. Ölürdüm, bu dıştaki güçsüzlük (ve) içteki zorlukta, hiçbir kazanç (yahut bir iman (?)) yoktur (=yoktu)

6. Benim bu beş borcum hükümdar (Tüzün)ın yanında (ve) ben şu anda karşılığında ele geçirdim [...]
7. Şimdi, hükümdar Tüzün dışarı (=yabancı ülke)ya gitmiştir (ve) orada, diyor
8. Olsun (=olacak) kendiniz biliyorsunuz ki ben beş borcumu aynı şekilde gönderiyordum,
9. [Bu] yüzden göndermedim ki katır Tataristan'a kaçmıştır ve kervanı [terk etmiştir (?)]
10. Söylenmelidir ki: belki hakimiyet için nym'ynck'n (?) ortaya çıkacak. [onları] yok [göndermedim]
11. Benim ağabey(im)e hediyem, Bozun elinde (?) bir kap dut(tur).

Arka Sayfa

12. Boz'un oğlu Kuş'un elinde bir kap dut (?) var
13. Bu yüzden size daha güzel bir hediye göndermedim ki geri gelmişti
14. Ev (hizmetçisi) böyle olan bu haber ile: (siz) bir mektubu göndermek için duraksıyorsunuz
15. Kağıtta [tüketiminde] idareli davranmayın.
16. Devenin ederi (kirası) için iki reğzi¹ verdim. Bir reğzi daha da [...]
17. Başka bir reğzi de kayısı (?) (karşılığında), ve iki reğzi de tahıl (?) (karşılığında)
18. Beş [reğzi...] için bir dört ayaklı hayvan ve koyunun etinin yarısını da (verdim)
19. Noşân için üç reğzi daha (verdim), bir [reğzi ...] de

İNCELEME

1. 2. ve 3. Satırlarda geçen **nm'** kelimesi, muhtemelen Mesihî Dönem Soğdçasındaki **wnm'** kelimesinin geç dönem şeklidir ki C22 yazmasında (ST II'de basıldı) "*aynen, aynı şekilde*" zarfı manasında kullanılmıştır. "*Aynen*" anlamında kullanılan diğer kelimeler gibi esasen işaret sıfatı veya işaret zamiri olduğu düşünüyor. Kelime başındaki **w-** düşüşüne dikkat edildiğinde bu kelime Buda Dönemi Soğdçasındaki **nyw'nt(y)** gibi zamir terkibi ile **nyw'yδ**, **wnyw'nty** ve

¹ Bedehşan, Kaşmir ve Kerman halkının çoğunun giydiği bir tür battaniye elbise. (Çevirmenin notu).

wnyw'yδ kelimeleriyle mukayese edilebilir ki bunların tamamı adı geçen **awa-** < **w** şeklini göstermektedir. (CII, 1990: 42, n.E1.1).

İhtimalen **nm'** şekli **w'n'kw m'n'kw** şekllenden türemiş olup bu ibare şimdiiye kadar yalnızca Sunderman (Sunderman 1981: 123) tarafından inelenen bir parçada görülmüştür ve "aynen" manasını taşımaktadır. Sunderman'a (Sunderman 1981: 123) göre **m'n'kw, m-** "bura" işaret zamirinden ve **w'n'kw** ise "bura, bu, bunun gibi" **w-** "bu" işaret zamirinden türemiş, **w'n'kw m'n'kw** kelimesindeki ilk iki bölümdeki daralmayı açıklamak için bu kelimeyi Mesihî Dönem Soğdçasındaki **w'nc'n** "gibi" > **w'nkwc'n'kw** vurgusuz ünlülerin düşmesi ile **-skwn** < **-(s)kn** < **-(s)k** kelimelerindeki son geniz harfinin düşmesiyle karşılaştırabiliriz. Her ne kadar ilk ekteki iki uzun ünlünün kısalması tamamen olağınışı görünse de birinci tekil şahıs gelecek zaman kipinde örnekleri bulunmaktadır; Mesihî Dönem Soğdçasındaki **wn'm** – **q'm** kelimesinde **wnnq'** "yapacağıım", olmuştur ki bu tamlamakı iki vurgu tek vurguya dönüşmüştür. Beşinci satırdaki **nm'yy** kelimesi, **nm'** "bu, bura" kelimesinden gelmekte ve iki ünlü arasına bir **-y-** eklenerek kullanılmıştır; Mesihî Dönem Soğdçasındaki **[manā - y - ī]** **mn'yy** kelimesindeki gibi. (Sims ve Williams 1989: 186).

Sims ve Williams'ın (CII, 1990: 43, n.E1.2) işaret ettiği gibi birinci satırdaki **tyty** kelimesi, geçişsiz fiil **tys** "girmek" kelimesinin üçüncü şahıs geçmiş zaman fiili olabilir ve **x'št (y)** şeklinde okunan ve **x's** kelimesinin çoğulu olarak düşünülen kelime **xnšt(y)** ya da **xršt(y)** yani "beraberinde götürmek" manasında olan **xrš / xnš** fiilinden türemiş olabilir.

İkinci satırda "**δcw** < "**cw** şeklinde "bazı şeyler" olarak okunmuştur ancak **n'cw** şeklinde okunduğunda, Türkçe "hediye, telafi, ganîmet, ücret" manasındaki **ancu** kelimesine denk gelecektir. Lakin doğru okunuş "**(δ)c(w)**" kelimesi "bir şey" olabilir. (CII, 1990: 143, n E2.2).

Bu belgede defalarca kullanılan **pyrkym** sözcüğü "vermek zorunda olduğum şey, borçlu olduğum şey, borcum" anlamındaki Türkçe *bergim* veya *bergum*'dur. (Hamilton, 1986: 145-1469). Günümüz Türkçesinde borç kelimesi kullanılmaktadır ve *vergi* (b'nin v'ye dönüşmesiyle) kelimesi de kamu giderlerini karşılamak üzere vatandaşlardan toplanan para manasında kullanılmaktadır. **Z'ry** "zari" şeklinde okunan kelime eğer **z'yy** şeklinde okunursa "zemin, toprak, yer, ülke" anlamında olan **z'y** kelimesinin farklı biçimi olabilir. (CII, 1990: 43, n.E3.1)

Yalnızca bir defa kullanılıp anlamı belirsiz olan **kwrpyy/x** yahut **kwrpry/x** kelimesi Soğdça bir sözcüktür. **kwrpyy/x** okunuşunda Çince *k'iufo* tamlaması "mecburen teslim olmak, kuvvete itaat etmek, baskı sebebiyle kabullenmek" anlamındaki eşanlamlısı ve sesteşi olan **k'iu. fou** kelimesi teşhis edilebilir. Ama eğer *kwrpyy* kelimesini sıfat-ı mef'ulî²

² Farsçada fiilin geçmiş zaman köküne gelen bazı eklerle elde edilen ve fiili yapan şahıs veya sahipliği göstermeye yarayan kelime türleridir. Örneğin; izlemek – izleyici, almak – alıcı gibi. (Çevirmenin notu).

olarak düşünüldüğünde bu durumda **kwrqyy ktym** ibaresi yakın geçmiş zaman olarak düşünüülerek “yoruldum” veya “yenildim” olarak çevrilebilir. (Gari 1386: 101).

nβrycy t(γ)[my] “kahrolası kafirler” ibaresindeki **nβrycy** kelimesi, **nifrī(t)č** kelimesinin bir türevi yani **nifrite** “lanetlenmiş” dişil sıfat-ı mef’ulüdir **tγ’m** (kafir)’i betimlemek için kullanılmıştır. “lanetlenmiş kafirler” ibaresi budizmin etkisiyle açıklanabilir. (CII, 1990: 43, n.E3.3)

twyzwn s’nkwn ibaresinde, yani “Hükümdar Tüzün”, Tüzün “çok tertipli, kötülüklerden sakıman, muhteşem” anlamında olan Türkçe bir kelimedir ve burada özel isim olarak kullanılmıştır.

(pty)ntkm’sk’n geniş zamanın birinci tekiş şahsı olduğu düşünülmektedir; **(pty)ntkm** şimdiki zamanın tekil şahsı+ **-’sk’n** (sürekliliğe işaret). Ancak şimdikiye kadar **-k** ile biten bir şimdiki zaman Soğdca’da görülmemiştir. Bu belgede ibare “ben borçluyum” şeklinde tercüme edilmiş ve ilkel mektuplar ile (1.3, Letter Ancienne IV HR’de, Riechlt II: 28) Mesihî Dönem Soğdçasındaki **ptyqn, ptkntw** “borçlu, verecekli” gibi isimlerden sahte bir fiilin yapılmış olduğu varsayılmaktadır.

Beşinci satırdaki **βykp’r trny ’ycyn śxy syncyn** ibaresi “bu içindeki güçsüzlük ve dıştaki zorlukta” şeklinde tercüme edilmiştir ve **trny, trn** kelimesinin “yumuşak” manasına gelen bir biçimidir. **śxy** ise **śx-** kelimesinin “sağlam, güçlü, zor” manalarındaki halidir ki Willhelm (1973: 73, 497-499)’e göre Çinlilerin dini kurallarının anlatıldığı *Yi-king* kitabındaki “**nei jeou wai kang**” ibaresine benzemektedir. Yumuşak manasında olan **trny** kelimesinden sonra gelen (**ičn**) **’ycyn** sözcüğü **ič** “iç” veya “içeriye, içle ilgili” manalarındaki kelimeden türetilmiş bir sıfattır. Aynı şekilde muhtemelen **syncyn** sözcüğünden çıkan **śxy** “zor” kelimesinden sonra gelen Türkçe “dışarı, dış” manalarındaki **sinč** sözcüğü daha sonraları oluşan bir kelimedir. 16. yüzyıl Osmanlı Türkçesinde **sinci (singi=)** “suret-i aslî, dış manzara” anlamında, yaygın bir Türk lehçesinde **sinč, sinče** “giysi, yüz, davranış” manasında, Moğolcada ise “iz, belirti, dışarı, dışarıda olma hâli” anlamlarında kullanılmaktadır. Hamilton ve Sims-Williams yukarıdaki ibareyi “görünürde yumuşak, içeride sert” şeklinde çevirmişler ve onu Fransızca bir söz olan “Kadife eldiven içersinde demirden el” cümlesiyle karşılamaya çalışmışlardır. Bu durumda **syncyn** ya da **śyncyn** kelimelerinin Çince bir ibare olan **sin-tchen** “inanç, iman” ile aynı olabileceğini düşünmektedirler.

Sekizinci satırdaki **’wδx’t** ibaresi “orada olsun” veya “olacak” şeklinde çevrilmiştir ve **xwty γrβt** “kendiniz biliyorsunuz”dan ayrı düşünülmüştür ancak Sims-Williams ve Hamilton (Sims-Williams ve Hamilton 1990) ibarenin **’wδ [...] x’t xwty γrβt** şeklinde düşünüldüğünde “onun orada taptığı [her ne], siz kendiniz onu biliyorsunuz” gibi çevrilebileceği görüşündedir. Bu da yerleşmiş bir deyim göstermektedir ki bir şekli de 15-16. satırlarda (or. 8212 (89)) da bulunmaktadır; **cw kδ’r (n)[t] x’t xwty γrβntkn** “yaptıklarımı (sadece) siz biliyorsunuz”. Muhtemelen “tanık olmak, şahit olmak” anlamında bir deyim olarak kullanılmaktaydı ki Çince bir ibare olan **tche kien jen**

"vuku bulmakta olan şeyi görmüş ve hala gören ve (onu) gözlemleyen kimse, tanık" (Gernet 1957: 355) ve Eski Türkçe **tanu-** / **tanı-** fiilinden türeyen **tanuq** kelimesiyle benzerlik göstermemtedir, **tanuq** kelimesi Kıbrıs Türkleri arasında halen "şahit" manasında kullanılmaktadır.

Hamilton ve Sims-Williams (CII, 1990: 45, n.E8-1) sekizinci satırdaki **'yty** sözcüğünü **eti** olarak okumuş ve ilgi ögesi olarak düşünmüşlerdir; ama eğer bu sözcüğü **ete** şeklinde okuduğumuz takdirde (Garip 1383: 89) "ben beş borcumu alıp gönderiyordum (göndermiştim)" diye tercüme edilir. "Gönderiyordum" anlamında olan **w'cwsk'n** fiili, **w'c** nin şimdiki zamanın hikayesinin birinci tekil şahısdır ve Soğdca **w'c**, Türkçe bir fiil olan **id-** gibi "göndermek, havale etmek, bırakmak, ihmalkarlık etmek" şeklinde farklı anlamlara sahiptir ki hiç şüphesiz bunun nedeni iki dil arasındaki karşılıklı etkileşim ve oldukça eski ilişkilerdir.

Onuncu satırda **nym'ynck'n** şeklinde bir ibare bulunmaktadır ki **'xs'wn** kelimesi gibi "yönetilen, hakim olunan bölge" manasında kullanılmıştır ve kelimenin başka bir örneğine de rastlanmamıştır. (CII, 1990: 45, n.E10-1). Eğer **nym** kelimesini isim olarak düşünürsek **'ynck'n** kelimesini de "kadın" anlamındaki (**i/ēnc' =')ync** (Garip 1383: 87) ile "istemek" anlamındaki **k'm** fiilinin eklemesi halinde cümle; "diyorum ki **nym** hakimiyetindeki bölgede (belki) kadın isteyen (=kadınlara tapan, kadınları kötü emelleri için kullanan ?) ortaya çıkabilir" şeklinde tercüme edilebilir.

On birinci satırdaki **p'l'kym** (*belakim*) kelimesi, "benim hediyem, benim armağanım, benim paketim" anlamında Türkçe bir sözcüktür, 13. satırda da isim şeklinde **belāk** olarak yani malikiyet eki olmaksızın kullanılmıştır ve **'ycy** (*eci*) kelimesinin de Türkçe'de "ağabey, büyük erkek kardeş" manasında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

'yw s'γ dwtγ ibaresindeki **s'γ** (ya da **s'x**) kelimesinin eğer "taş, 60 litreye yakın bir ölçü birimi" manalarına gelen Çince **che** kelimesini işaret etmesi durumunda Tuharca'da **čāk** kelimesi ile çok yakın bir benzerliği ortaya çıkar ki Eski Türkçe'de de **š'γ = š'γ/x** ya da **š'iq** şeklinde yazılmıştır (Yamada 1971: 491-493). **š'nx** şeklinde "dal" kelimesine karşılık olarak okunması da mümkündür şayet Çince **tche** "dal, yaprak" olabilir ki bu kelime ok veya mızrak ucundaki demir türünden şeyleri saymada kullanılmaktaydı. Ancak eğer doğru okunuş **š'nk** şeklinde olursa (sıvı veya tahıllar gibi katı maddeler için) bir tür ölçek olabilir (CII, 1990: 32, nB2) ki Sims ve Williams'a (Sims ve Williams, 1981:235) göre Hotence **šamga-** kelimesine ile muadil gelebilir. Bailey (Bailey KT IV: 77) , Hotence **šamga-** sözcüğünü, un ve una benzer şeyler için kullanılan ağırlık ve hacim ölçüğü olan Tuharca **šank** sözcüğüyle karşılaştırmaktadır. Bu kelimeyi Sieg (Sieg 1950: 212) Doğu İranî diylektiğindeki "seng" (*taş*) kelimesi ile ve Bailey (Bailey 1979: 406) de aynı kelimeyi Farsça "sanj" (*ölçü, tartı*) ve "saxtan" (*ölçmek*) kelimeleriyle karşılamaktadır. Eğer Tuharca **šank** kelimesi Çince **cheng'** den alındıysa aynı etimolojik köken Soğdça **šnk** ve ve Hotence **šamga-** için de kabul edilebilir. Lakin Hotencede hacim için **šimga-** şeklinde bir kelime bulunmaktadır ki Çince **cheng** sözcüğünden alıntılanmıştır. (Bailey 1979: 399). Bu nedenle Hotencedeki **šamga-** ve

şimga- sözcüklerinin Hotenlerin, Hân Hanedanıyla olan uzun ilişkileri neticesinde Çince'den alınmış olması ihtimal dahilindedir.

Eski Türkçede “ölçek” manasına gelen **şimga** kelimesi Uygurca metinlerde **şnyk** olarak yer almaktadır ve **şing** ya da **şeng** şeklinde telafuz edilebilir. Ayrıca Burhân-ı Kâti'da (1386: 301); “Şeng: ilk harfi esre ile okunur, bakladan küçük ve mercimekten büyük bir tahıldır ve taneleri kabuğu içerisinde uzun süre kalarak oluşur ve o kabuk ile tane şeng diye adlandırılır” şeklinde tanımlanmıştır. Şayet arpa veya darı gibi tahulların ağırlık ölçüsü olarak kullanılmış olması gibi “şend” de ağırlık ya da hacim ölçüğü olarak kullanılmış olabilir.

Ayrıca **şnx** ya da **şγ** dan sonra gelen **đwty** sözcüğü Farsça bir kelime olan “**đutun**” Soğdca karşılığıdır (söz konusu kelime alıntı olup bazı Türk lehçelerinde de **đut** şeklindedir). Bir uygurca el yazmasında; (Or. 8212 (180), 1.9) “bir hediye veya paket mektubun yanındadır: : bir qap t(u?)t,” ibaresi geçmektedir. **Đutun**, Karanlı Türkçesindeki gibi Uygurcada da doğal olarak **uzma**'ya da **ujma**'olarak adlandırılması gerekiyordu; ancak Türkmen, Kırgız, Tatar gibi Türk lehçelerinde “**đut**” şekli kısmen daha yaygındır. Diğer yandan Türkçe olan **şγ** kelimesinin “tohum miktarı ölçüğü” manasında kullanıldığına bakarsak **đudy** kelimesinin özel bir tür tohumu belirtmek üzere kullanılan bir sözcük olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. (CII 1990, p. 43, n. E11\12.).

On ikinci satırdaki **đsty'**- “*elinde*” ibaresi **đst-** kelimesinin bulunma hâli eki ile olan biçimidir ki Uygurca mektupların (Hamilton 1986: 215) benzer metinlerindeki **elginta'** kelimesine benzerlik göstermektedir.

Hamilton (Hamilton 1986, p.154, ll.9-10) göre, **cxγdy syγ-tr p'l'k L' w'cw** “bu yüzden size daha güzel bir hediye göndermedim” ibaresi “*menāimā'su'ğcūda erūr men anin belāk itu umatim*”(ben Sugçu'dayım bu yüzden bir hediye gönderemedim) olarak karşılanabilir. Bu durumda Soğdca **cxγdy** sözcüğü “bu yüzden” anlamındaki Türkçe “*anin*” ile eşdeğerdir.

Henning (Henning 1946: 737, n.t) ve Sundermann (Sundermann 1985: 53) **syγ** “zarif” sözcüğünün bir şeyin yüksek kalitesini belirtmek için kullanılan yaygın bir kavram olan **z'm** ile aynı anlamda olduğu görüşündedirler. **γ** harfini kendinden sonraki kelimeye bitişirmeden yazmak (diğer bir örnek on beşinci satırdaki **k'γ - đy'**) bazı katiplerin **γ'yi x'ten** farklı kılmak için kullandıkları bir yöntemdir. (Sundermann 1981: 194-198).

“**Đönen**” sıfat fiili şeklinde çevirilen on üçüncü satırdaki **pşy-kr'ncykw** ibaresinde muhtemelen “*daha geç, sonuncu, önceki*” anlamında olan **pşy**, “*kenar, yol*” anlamlarındaki **kyr'n** kelimesinin başka bir şekli olan **kr'n** ile birleşmiştir ve sıfat türeten **-cyk(w)** sonekiyle, “*geriye giden, döndürülmüş (metnin başına), gönderilmiş (eve)*” anlamını kazanmıştır (CII, 1990: 47, n.E13.2).

Bilindiği üzere sıfat ve sıfat fiil eki olan **-cyk(w)** genellikle kelimeden ayrı yazılır (GMS, § 1014-1018) ki bu kullanımın bir örneği on dördüncü satırdaki **x'ny-cykw** "eve ait, ev ailesinin bir üyesi" (GMS, § 1017) kelimesidir.

On dördüncü satırdaki **cw-znk'ny** kelimesi "böyle" şeklinde tercüme edilmiştir ki gerçekte "her şey" ya da "olması gereken şey" anlamlarına gelmektedir. Aslında **-y** ekinin kullanımı bu sözcük alışlagelmiş değildir fakat benzerini **pnc - znk'ny** "beş kat, beş misl" (Henning 1940 : 64, 1.14) ve Mesihî dönem Soğdçasındaki **zng zng'ny** "her çeşitten" (ST II: 518, 1.76) kelimelerinde görmek mümkündür.

Aynı paragrafta **β'tx't** "olsaydı" şeklinde bir ibare mevcuttur ki üçüncü tekil şahıs dilek kipidir ve **x't** (**-x** "olmak" teklik üçüncü şahıs dilek kipi) ögesinin başka bir dilek kipine yani **β't** (**-βw** "olmak" teklik üçüncü şahıs dilek kipi) eklenerek ona bir vurgulama biçimi katmak adına yapılmıştır. Belki de doğru okunuş **βnt x't** olabilir ki şimdiki zamanın çokluk üçüncü şahsından türeyen dilek kipi "olsun" anlamındadır (GMS, § 652).

Kinayeli bir cümle olan **k'γ-δy z'ry L' wnt'**, "kağıdı boşa harcamayın!" ya da "kağıtta [yani kağıt tüketiminde] idareli davranmayın" cümlesinin bir örneği Pelliot'un altı numaralı Uyğurca belgesinde de yer almaktadır. (Hamilton 1986: 154, 11. 204).

Z'ry(k)wn- ibaresi başka bir yerde daha geçmemektedir ancak muhtemelen "merhamet göstermek" anlamında olan **z'ry sy-** kelimesinin başka bir şeklidir. (CII, 1990: 48,n. E15).

Hamilton ve Sims-Williams (CII, 1990: 48,n. E15). **xynk / γynk** sözcüğünün ses bakımından "kayıtı" anlamındaki Çince **hing** kelimesi ile bağlantılı olduğu düşünülmektedirler.

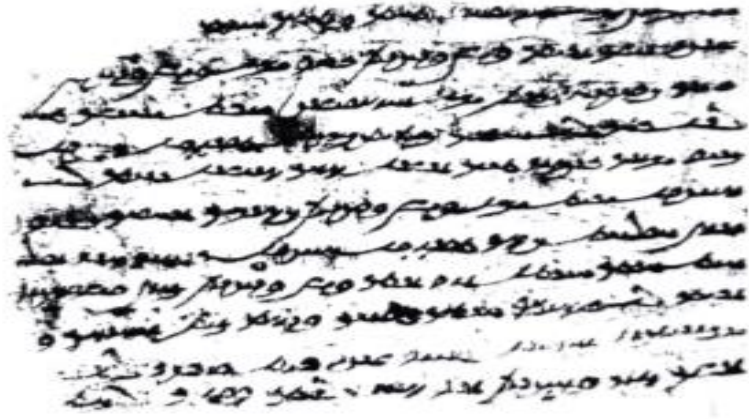
On yedinci satırdaki **swyky/swnky** sözcüğünün, "tahıl (ayıklanmış buğday)" anlamındaki Türkçe "sökti" sözcüğüyle aynı olduğu düşünülebilir ki Dun-huang'da bulunan Maniheizm el yazmalarında sıkça görülmüştür. (CII, 1990: 48,n. E17.2).

On dokuzuncu satırdaki **nws'n / nws'n** sözcüğü muhtemelen ya Çince özel bir isim ya da **nws** "Eneş" kelimesinden türemiş Soğdlu bir şahsın adıdır. Ancak eğer doğru okunuş **rws'n** şeklinde olursa, "aydınlık" anlamına gelen Orta Dönem Partçası bir isim olarak düşünülebilir. (CII, 1990: 48,n. E19).

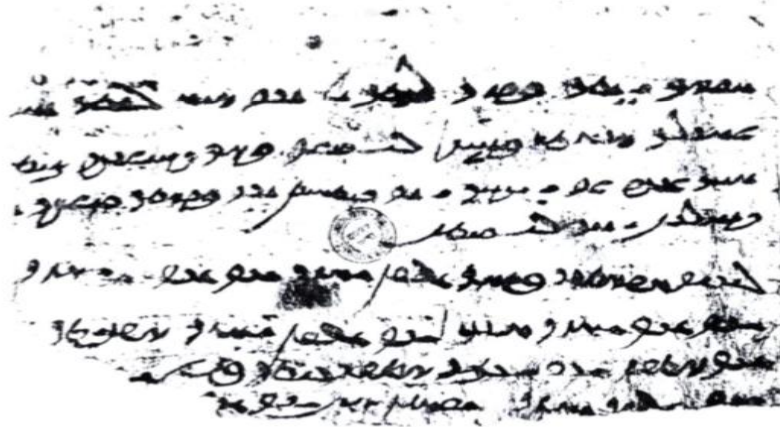
Ek:

Soğdça Belge Pelliot 28

Ön Sayfa



Arka Sayfa



KAYNAKÇA

- AKALIN, H. Ş. ve diğ. (2009), *Türkçe Sözlük* (10. Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
BAİLEY, H. W (1945), *Khotanese texts*, I-VII, Cambridge (=KT I-VII).
BAİLEY, H. W. (1979), *Dictionary of Khotan Saka*, Cambridge.

- GARİB, Bedrülzaman (1383), *Ferheng-i Soğdi* (2. Baskı), Tahran: Ferhengan Yayınları.
- GARİB, Bedrülzaman (1386), *Mütalaat-ı Soğdi*, Tahran: Tahuri Yayınları.
- GERNET, J. (1957), "La vente en Chine d'après les contrats de Touen-houang (IXe-Xe siècles)", *T'oung Pao*, XL, pp. 295-391.
- GERSHEVİTCH. I. (1945), *A grammar of Manichean Sogdian*, Oxford (= GMS)
- HAMILTON. J. R. (1986), *Manuscripts ouïgours du IXe-Xe siècle de Toun-houang*, III, Paris.
- HENNING, W. B. (1940), *Sogdica*. Londres.
- HENNING, W. B. (1946), "The Sogdian texts of Paris", *BSOAS*, XI/4, pp.713-740.
- İBN-İ HALEF TEBRİZİ ve MUHAMMED HÜSEYİN (1376), *Burhân-ı Katı*, (Yayına H. Muhammed Muin), Cilt 2, Tahran: Emir Kebir Yayınları.
- REICHELT, H. (1928), *Die soghâischen Handschriftenreste des Britischen Museums*, I-II, Heidelberg (=HR I-II).
- RIZA, İnâyetullah (1384), *İran ve Torkan der Ruzgar-ı Sasaniyan*, Tahran: İntişarat-ı İlm-i u Fergangi.
- SIEG, E. (1950) "Geschäftliche Aufzeichnungen in Tocharisch B aus der Berliner Sammlung", *Miscellanea academica Berolinensia*, II/2, Berlin, pp. 208-223.
- SİMS-WILLIAMS, N, Hamilton, J. (1990), *Corpus Inscriptionum Iranicarum*, part II, vol III.
- SİMS-WILLIAMS, N. (1981), "The Sogdian fragments of Leningrad [I]", *BSOAS*, XLIV, pp. 231-240.
- SİMS-WILLIAMS, N. (1981), *The Christian Sogdian manuscript C2* (Berliner Turfantexte, XII), Berlin.
- SİMS-WILLIAMS, N. (1989), "Sogdian", *Compendium Linguarum Iranicarum* (ed. K. Jettmar), Mayence, pp.131-137.
- SUNDERMANN, W. (1981), *Mitteliranische manichäische Texte kirchengeschichtlichen Inhalts*, XXIX, pp. 55-59.
- SUNDERMANN, W. (1985), *Ein manichäisch-soghdisches Parabelbuch* (Berliner Turfantexte, XV), Berlin.
- WILHELM, R. (1973), *Yi King, le Livre des transformations, version allemande de Richard Wilhelm*, préfacée et traduite en français par Étienne Perrot, Paris.
- YAMADA, Nobou. (1971), "Four notes on several names for weights and measures in Uighur documents", *Studia Turcica* (ed. L. Ligeti), Budapest, pp.491-498.
- YARŞATIR, İhsan (1380), *Cambridge İran Tarihi*, (Tercüme: Hasan Anuşe), Cilt 3(1), Tahran Emir Kebir Yayınları.